

Oud Barneveld

NUMMER 103 • MAART 2013

51 JAAR
Oud Barneveld

VERENIGINGSBLAD VAN DE
OUDHEIDKUNDIGE EN HISTORISCHE
VERENIGING "OUD BARNEVELD"

DE BARNEVELDSE LANDWEER TERUGGEVONDEN?

Waarom toch al die aandacht voor oude wallen zullen sommigen denken. Het antwoord is eenvoudig. Ons landschap bestaat uit een groot aantal lijnelementen: wegen, beken, kadastrale grenzen, houtwallen, sloten etc. Deze zijn soms lang geleden ontstaan en vertellen veel over de geschiedenis het huidige landschap. De oude walsystemen spelen soms zelfs een belangrijke rol bij de inrichting van het huidige landschap.¹ Het is echter niet altijd bekend waar deze relictten hebben gelegen zoals in het geval van de vijftiende eeuwse landweer.

De Barneveldse landweer

In 1421 werd Barneveld door Utrechtse troepen geplunderd en in brand gestoken. De ligging in een onrustig grensgebied zorgde ervoor dat de bewoners van het dorpje zich zoveel mogelijk tegen de gevaren hebben geweerd. In tegenstelling tot Nijkerk, waar men in 1413 het recht kreeg om het dorpje te versterken, moest men zich in Barneveld enigszins behelpen en werd een landweer aangelegd. Een dergelijke barrière bestond uit een wal met aan weerszijden een diepe greppel of gracht. Bovenop de wal werd een haag van doornstruiken aangelegd. Deze hindernis had als doel om ongewenste gasten buiten te houden en tegelijkertijd om de doorgaande wegen beter te kunnen controleren en eventueel te verdedigen. De wallen waren veelal vijf tot zeven meter breed en maximaal een tot twee meter

hoog.² Daarbij moet echter ook de diepte van de gracht mee worden gerekend, waardoor er toch een redelijk obstakel ontstond. Landweren markeerden soms de markengrenzen en vormden daarmee een grenswal maar dit hoeft niet altijd het geval te zijn geweest. De Barneveldse landweer was mogelijk op de eerste plaats aangelegd ter verdediging van het dorp en niet als grens van een formeel territorium in welke hoedanigheid dan ook.

Dat de aanwezigheid van een dergelijk obstakel niet altijd afdoende was blijkt uit een beschrijving uit 1421: *"Doe sij daer quamen, doe wonnen sij hem die lantweer af die te Barnevelt gemaect was, roofden en branden dat dorp te Barnevelt ende veel datter bijstont, ende onlange daarna togen die van Utrecht ende van Amersfoerde in die Veluwe, branden en roofden ter Schuer ende Voorthuijsen ende dat dorp te Putten, ende deden dair groote schade."*³

Waar de betreffende landweer heeft gelegen blijkt niet uit deze bron. Wel zijn er verschillende historische walsystemen in de omgeving van Barneveld bekend. Sommige middeleeuwse boerderijen -onder andere Boeschoten en Horselaar/Espeet- markeerden hun bezittingen door middel van een wal en 'gracht' waarmee ook het wild buiten werd gehouden en het vee binnen. De zogenaamde heidewallen bij onder andere Kootwijkerbroek en Garderbroek zullen ook

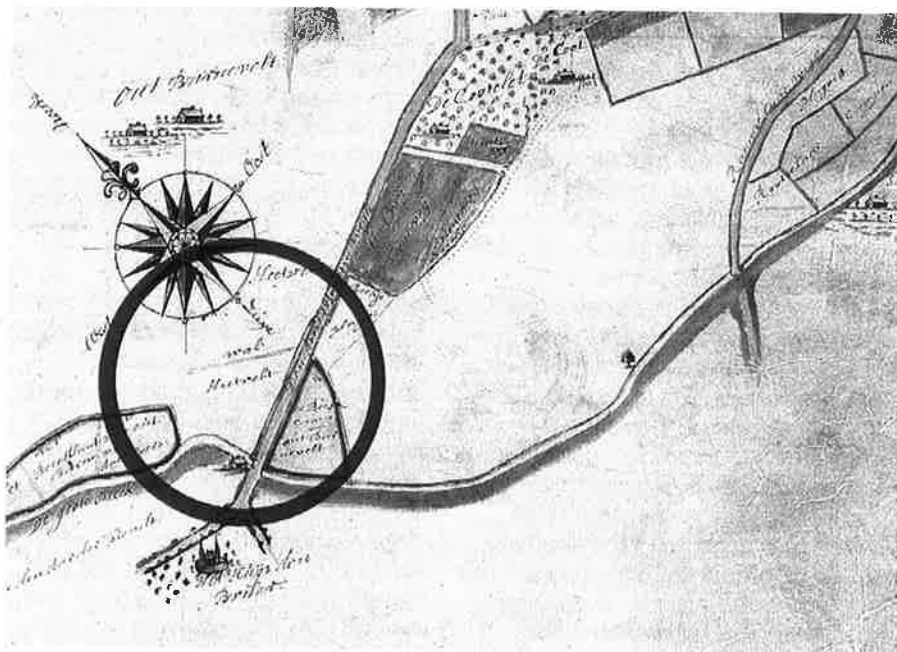
op de eerste plaats een wild- of veekerende functie hebben gehad.⁴ Dit in tegenstelling tot de Essener gemeentewal die op de eerste plaats was bedoeld om het gebied van Essen af te grenzen van dat van Kootwijkerbroek.⁵

Waar ligt de landweer?

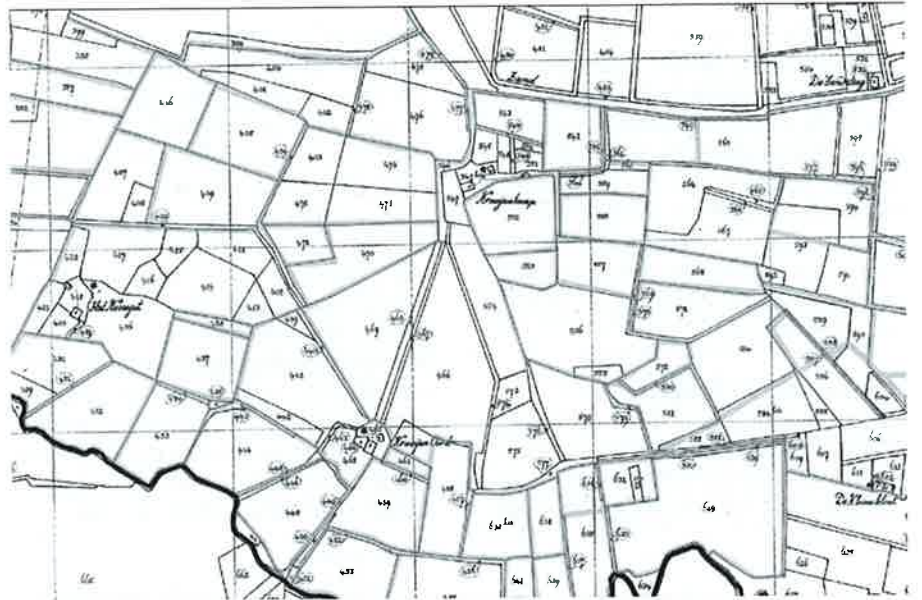
De historische bronnen geven geen aanwijzingen over de ligging van deze wal. Ook weten we niet of deze naar aanleiding van de verwoestingen ook is geslecht of dat deze weer in ere werd hersteld. Dank zij een zeventiende eeuwse kaart hebben we misschien een eerste aanwijzing gevonden. Bij het bestuderen van de kaarten van Gerard (Gerrit) Passavant uit 1697,

waarop de tiendplichtige boerderijen en landerijen behorend bij het Batenburgse Pandschap zijn aangegeven, werd mijn aandacht getrokken door een klein detail dat een belangrijke aanwijzing kan zijn. Op de kaart van de *Caerte van den Rootseleer Tient* staat net onder het windkruis een stukje wal op het heetvelt getekend dat uitkomt op den Amersfoortse wegh (Achterveldseweg) die in het centrum van Barneveld begint en onder die naam in westelijke richting naar Achterveld en Amersfoort liep. Dat dit kleine stukje inderdaad een wal is, is boven elke twijfel verheven. Het staat er immers bijgeschreven.

De kaarten van Gerrit Passavant

Detail van de *Caerte van de Rootseleer tient* van G. Passavant uit 1697 (Gelders Archief 0012-K234) met de wal.

De perceelsgrenzen (grijs) van de Caerte van de Rootselaar tient van G. Passavant uit 1697 geprojecteerd op de kadastrale minuut van 1832 (zwart).
De perceelsgrenzen blijken in 135 jaar nauwelijks veranderd te zijn.

De kaarten van Passavant zijn niet zonder meer op moderne kaarten te leggen, zij zijn niet volgens de moderne cartografische normen vervaardigd maar dat betekent niet dat zij onnauwkeurig zijn. In tegendeel. De genoemde kaart heb ik gedigitaliseerd op de kadastrale minuut van 1832 dat wil zeggen dat ik de ligging, vorm, omtrek en volgorde van de verschillende percelen met elkaar heb vergeleken en opnieuw heb ingetekend. Een deel ten westen van de Oldenbarnevelderweg is als voorbeeld in (afb. 2) weergegeven. Op basis hiervan kan de conclusie worden getrokken dat Passavant zeer zorgvuldig te werk is gegaan. In bijna 150 jaar blijkt nauwelijks iets veranderd te zijn in de topografie. Hier en daar is een

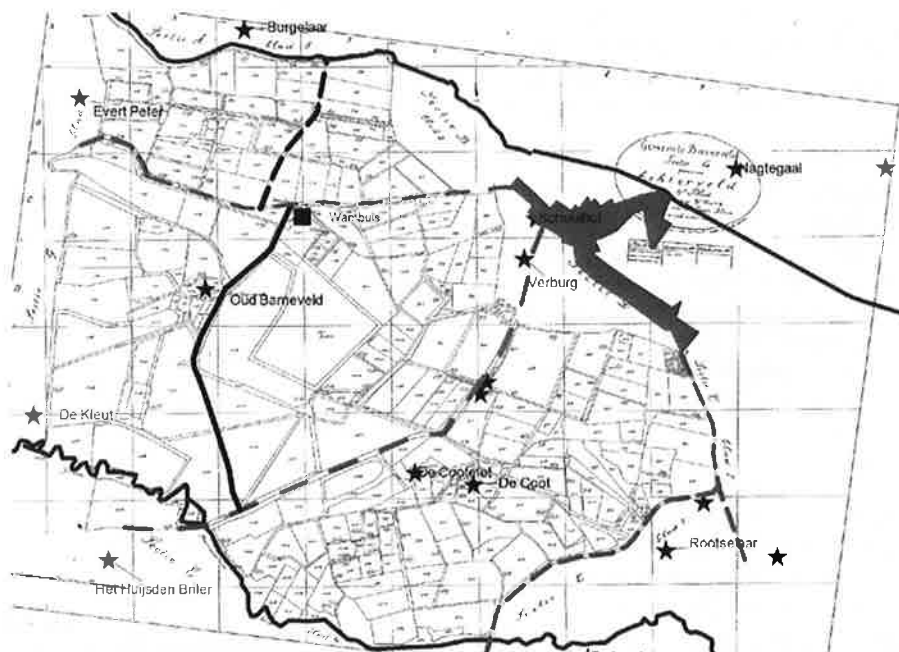
perceelsgrens verdwenen of juist toegevoegd maar daar blijft het ook bij. Beide kaarten komen voor 99% met elkaar overeen. Alleen zijn in de negentiende eeuw meer heidevelden ontgonnen. Een intrigerende gedachte is dat niet alleen tussen 1697 en 1832 weinig is veranderd, maar ook in de eeuwen daarvoor. Dit gegeven is erg belangrijk voor het stukje wal dat door Passavant is ingetekend en mogelijk dus veel ouder is dan 1697. Aangezien bijna alle elementen van de zeventiende eeuwse kaart terug te vinden zijn op de kaart van 1832 geldt dit misschien ook voor het stukje wal. Inderdaad is op de plaats van de wal een zandweg ingetekend die uitkomt op de Kallenbroekerweg bij de voormalige herberg Houten

Wambuis. Deze zandweg over de heide heet tegenwoordig de Oldenbarnevelderweg, genoemd naar de middeleeuwse boerderij Oldenbarneveld.⁶ In 1717 werd een deel afgesplitst dat Nieuw Oldenbarneveld, later de Houten Wambuis genaamd, werd genoemd.⁷ Vandaar dat de laatste nog niet op de kaart van Passavant uit 1697 staat vermeld.

De locatie van de wal

Maar nu terug naar het thema van deze bijdrage. Zou de Oldenbarnevelderweg de laatste herinnering kunnen zijn aan de middeleeuwse

landweer? Volgens de stratenlijst van het gemeentearchief van Barneveld heette deze weg in 1797 al de Oldenbarnevelderdijk, terwijl deze pas sinds 1939 de Oldenbarnevelderweg werd genoemd. Zou 'dijk' misschien een verwijzing kunnen zijn naar de middeleeuwse wal? De wal lijkt gelopen te hebben tussen globaal de Groote Barneveldse Beek aan de zuidzijde en de Kleine Barneveldse Beek aan de noordzijde. Juist tussen deze beide beken ligt ook het dorp Barneveld. Aangezien het gevaar vooral vanuit het westen van het Sticht kwam mogen we verwachten dat de

De ligging van de wal geprojecteerd op de kadastrale minuut (1832). Zwarte lijn de gereconstrueerde ligging van de wal; onderbroken lijn mogelijk vervolg van de wal; grijze onderbroken lijn doorgaande wegen; sterretje middeleeuwse boerderij; vierkant Houten Wambuis.

landweer rondom of in ieder geval ten westen van Barneveld mag worden verwacht. De beide beken kunnen daarbij gebruikt zijn als een natuurlijke grens waarbij natuurlijk dan wel extra maatregelen nodig waren. Een landweer ligt dan waarschijnlijk tussen de beide beken in. Probleem is dat de loop van de wal tussen de Houten Wambuis tot aan de Kleine Barneveldse beek niet duidelijk herkenbaar is. De oorzaak hiervan kan zijn dat de wal misschien al vierhonderd jaar voordat de kadastrale minuut werd gemaakt was verdwenen waardoor deze niet meer overal zichtbaar is in de verkaveling.

Daarbij moeten we bedenken dat aan de noordzijde van de Kallenbroekerweg slechts één perceel het ideale beeld van een direct doorgetrokken wal naar de beek verstoort. Een andere mogelijkheid is dat de wal bij de kruising met de Kallenbroekerweg iets versprong, waardoor deze doorgang beter gecontroleerd kon worden.⁸ Wanneer de wal een stukje parallel aan de weg loopt kan men immers ongewenste personen vanachter de wal over enige afstand bestoken met de beschikbare wapens. In ieder geval loopt 90 meter naar het westen een perceelsgrens, gedeeltelijk bestaande uit een houtwal, vloeiend door naar de beek. Zekerheid over de aanwezigheid van een landweer en de exacte ligging hebben we echter niet.

Een ander interessant detail vinden we aan de zuidzijde. Wanneer we de kaart van Passavant bekijken zien we dat twee belangrijke wegen de veronderstelde landweer krui-

sen. De Callenbroeker wegh en de Amersfoortse wegh. De landweer kunnen we aan de zuidzijde volgen tot net ten noorden van de brug over de Grote Barneveldsebeek waar deze bij De Watermolen eindigde. Juist bij de splitsing aan de overzijde van de beek ligt het huis Den Briler (Den Brielaerd). Niet een imposant kasteel maar wel een woontoren uit waarschijnlijk de veertiende eeuw. Was deze soms bedoeld om de toegangsweg richting Barneveld te controleren waardoor ook een samenhang met de landweer tot de mogelijkheden behoort? Juist ten westen hiervan lagen opmerkelijk genoeg een aantal Stichtse goederen.

Wie heeft er aanvullende informatie?

Het is de vraag of we hier te maken hebben met de enige landweer in het gebied. Er kunnen enkele parallelle systemen hebben bestaan of walsystemen met verschillende functies. In dit geval lijkt het echter aannemelijk dat we te maken hebben met een voor Barneveld belangrijk historisch element. Ook bij de opgraving in Harselaar West-west heeft men een deel van een landweer gevonden.⁹ Toponiemen als het Kláphek, de Burgwal, Walenborg, De Wal laten eveneens zien dat er diverse walsystemen rond Barneveld lagen met mogelijk verschillende functies. Misschien zijn er lezers die ooit iets in een archief zijn tegengekomen met aanvullende informatie over de Barneveldse landweer of andere walsystemen. Een ander mogelijkheid is dat er in het verleden bij

graafwerkzaamheden waarnemingen zijn gedaan die bovenstaande hypothese bevestigen of ontkrachten. Wanneer u aanvullende informatie heeft dan hoor ik dat graag. Wie weet kunnen we dit stukje van de geschiedenis dan nog beter begrijpen.

Peter A.C. Schut
p.schut@barneveld.nl

Literatuur

Brokamp, B. 2007: *Landweren in Nederland*, Utrecht (doctoraalscriptie Historische Geografie Universiteit Utrecht).

Brouwer, M. 2012: *Barneveld Harselaar West-west*. Archeologisch onderzoek. 's-Hertogenbosch, BAAC rapport A-09.0252.

Schut, P.A.C. 2012a: Kootwijkerbroek, het lezen van de ondergrondse geschiedenis. In: G. Crebolder, *Kootwijkerbroek, een veerkrachtige gemeenschap*, Barneveld BDU.

Schut, P.A.C. 2012b: De invloed van historische wallen op de moderne topografie in de gemeente Barneveld, Gelderland. In: H. Baas, B. Groenewoudt, P. Jungerius & H. Renes (red.), *Tot hier en niet verder. Historische wallen in het Neder-*

landse landschap, RCE Amersfoort, p. 265-278. Dit artikel (hoofdstuk 16) kan worden gedownload van: <http://cultureelerfgoed.nl/actueel/nieuws/publicatie-tot-hier-en-niet-verder-historische-wallen-in-nederlandse-landschap-versch>

Veldhuizen, A. van 2007: *Wetenswaardigheden van buurten en hofsteden in de gemeente Barneveld, en in het zogenaamde 'historisch kadaster'(1705-1811)*. Deel: Wetenswaardigheden over de buurten Kallenbroek en Dronkelaar.

Detail van de Caerte van de Root-selaer tient van G. Passavant uit 1697 (Gelders Archief 0012-K234)

Noten

- 1 Schut 2012b.
- 2 Brokamp 2007.
- 3 www.barneveld.nl/gemeentearchief/kronieken_3617 kroniek 15e eeuw.
- 4 Schut in druk.
- 5 Schut 2012.
- 6 Volgens Bouwheer was Claes van Oldenbarneveld, de grootvader van Johan van Oldenbarneveld, eigenaar van dit versterkte huis.
- 7 Van Veldhuizen 2007.
- 8 Ook de wal van Boeschoten vertoont aan de noordzijde een merkwaardige verspringing op de plaats waar de Hoge Boeschoterweg de wal kruist: Schut in druk.
- 9 Brouwer 2012.